

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Linguistic Etiquette and Taboo in the Language of Young Egyptians

A Text-Based Study of Online Communication

Etykieta językowa i tabu w komunikacji młodych Egipcjan na przykładzie wypowiedzi internetowych

Magdalena Zawrotna
Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny

Praca prezentuje studium pragmatycznej odpowiedzi na tabu w kontekście zachowań grzecznościowych młodych Egipcjan w komunikacji *online* (*computer-mediated communication*, dalej: CMC).

Punktem wyjścia dla badania była obserwacja, że reprezentanci poszczególnych warstw społeczeństwa przejawiają odmienne nastawienie względem grzeczności, użycia formuł i strategii językowych, oraz odmienne poglądy na temat tego, co stanowi tabu. Celem pracy była systematyczna analiza wybranych aspektów grzeczności pozwalająca uchwycić te różnice w komunikacji internetowej. Przyjęto założenie, że CMC odzwierciedla, a czasami także uwydatnia złożoność norm społecznych związanych z użyciem języka.

Egipskie społeczeństwo należy do silnie rozwarstwionych; podziały klasowe wiążą się z różnym statusem finansowym Egipcjan, co ma wpływ na różnice pod względem stopnia wykształcenia i stylu życia. Wykształcenie uważa się za najbardziej „czułą” miarę w badaniach struktury społecznej Egiptu. Rozwarstwienie obejmuje podziały wzdłuż osi: „lokalne” – „kosmopolityczne” oraz „tradycyjne” – „nowoczesne”. Wartości związane z lokalnością i tradycją cechują najsilniej niskie warstwy społeczne, zaś kosmopolityzm i nowoczesność są charakterystyczne dla klasy wyższej. Środkowa część kontinuum obejmuje najszerzej reprezentowaną warstwę średnią, której górną granicę stanowi wyższa klasa średnia (*upper middle class*).

Etykieta i grzeczność są w prezentowanej pracy uważane za dwa aspekty tego samego zjawiska; etykieta to zespół form językowych zmiennych w czasie i ciągle aktualizowanych, tworzący skończony i opisywalny system normatywny. Określa poprawność zachowania względem standardów moralnych społeczności, dostarcza narzędzi pozwalających na okiełznanie niebezpieczeństwa leżącego u podłoża tabu. Grzeczność stanowi głębszą strukturę, swoisty mechanizm reagowania na zagrożenie twarzy (według B&L: *face-threatening acts*, dalej: FTA)¹. Jest to reakcja na niebezpieczeństwo, jakie może się pojawić w wyniku interakcji jednostek. Grzeczność jest nieuświadomianą cechą psychiki ludzkiej pozwalającą na osiągnięcie takich korzyści jak: podtrzymywanie pozytywnych relacji w grupie, normowanie napięcia, rozpoznawanie statusu rozmówców oraz ich oczekiwań oraz zapewnienie przewidywalności ludzkiego zachowania.

¹ Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University

Materiał użyty w pracy składa się z danych pochodzących z portalu Facebook, reprezentuje więc pisaną odmianę dialektu egipskiego (EA), jednak badany tu typ komunikacji łączy w sobie cechy zarówno odmiany pisanej, jak i mówionej ze względu na nieokreślony czas odbioru nadawanych komunikatów (komunikacja natychmiastowa lub opóźniona).

Wybrana grupa uczestników badania składająca się z 60 osób w wieku 20- 35 lat została podzielona na 3 grupy w oparciu o poziom i tryb wykształcenia (1- wyższe prywatne, 2- wyższe publiczne, 3- średnie lub niższe), z których każda składała się z 10 mężczyzn i 10 kobiet. Analizie poddano całość aktywności uczestników badania zarejestrowanej na portalu Facebook począwszy od roku 2007.

Przedmiotem badania jest język młodych ludzi, dla których sieciowa aktywność jest naturalną formą uczestniczenia w życiu społecznym². Celem zbadania przedstawionych tu zagadnień zebrano szeroki korpus konwersacji obejmujących sytuacje komunikacyjne, gdzie wartości P (*power*) i D (*distance*) zostały oznaczone jako niskie. Jedynie wartość R (*absolute ranking of imposition*) pozostała zmienna.

Zakładając, że wszelkie publikowane materiały dostępne były publicznie, należy wziąć pod uwagę, że obecność “tłumu obserwatorów” mogła mieć pewien wpływ na formę wypowiedzi. Można się więc spodziewać większej dbałości o wizerunek u rozmówców, np. poprzez unikanie wulgarnego języka czy kontrowersyjnej tematyki. Poza autokreacją da się zaobserwować także inne cechy CMC, do których należą: niestosowanie się do gramatycznych norm i stylistycznych konwencji, znaczny stopień autoreferencyjności, karnawalizacja, ironia i żart. Język tych komunikatów to najczęściej dialekt egipski języka arabskiego (EA), angielski, współczesny standardowy arabski (MSA) oraz klasyczny arabski (CA), jak również przełączanie kodów językowych pomiędzy EA i angielskim, a także dyglosyjne przełączanie kodów pomiędzy EA i MSA.

W pracy zaprezentowane zostało porównanie strategii komunikacyjnych wybieranych przez przedstawicieli wyszczególnionych tutaj grup w komunikacji online. W ramach badania pomocniczego przeprowadzono także analizę wulgarnego języka w codziennej komunikacji ustnej.

Ograniczenia w zakresie zachowania wynikające z tabu wiążą się ściśle z kształtowaniem jednostki w otoczeniu społecznym. Na przykład Patai³ uważa, że istnieje różnica pomiędzy honorem kobiety i mężczyzny; męski honor (*šaraf*) może być opisany jako elastyczny i podatny na zwiększanie, zmniejszanie, utratę czy odzyskanie. Zalicza się tu kilka komponentów: syndrom odwagi i zuchwałości, syndrom gościnności i szczodrości oraz syndrom honoru i godności. Kobięcy honor (*‘ird*) jest to znacznie bardziej sztywny koncept; ma on naturę seksualną i jest przypisany kobiecie w momencie narodzin, a następnie pilnie strzeżony przez resztę życia. Raz utracony, nigdy nie może zostać odzyskany. Dbałość o zachowanie *‘ird* skutkuje seksualizacją całej sfery publicznej (oraz ostatecznie w niektórych przypadkach maskulinizacją życia społecznego i wykluczeniem kobiet z udziału w nim). Prowadzi też do wytworzenia strategii unikania i rytuałów konwersacyjnych takich jak nadmierne uciekanie się do pośredniości w podejmowaniu tematów związanych z płcią.

² Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon (MCB University Press)*, 9 (5), 1-6.

³ Patai, R. (1973). *The Arab Mind*. New York: Scribner.

Reakcja na tabu obejmuje pozytywne i negatywne typy performatywnych aktów mowy (np. błogosławieństwo, przekleństwo), w których Bóg występuje najczęściej jako czynnik sprawczy. Komunikat może być oparty na pożądaney mocy tzw. *baraki*, rozumianej jako aktywna siła zdolna chronić ludzi przed „złowieszczymi mocami” aktywnymi we wszechświecie. Z drugiej strony, szereg strategii unikania stosowany w komunikacji tworzy stabilny, skonwencjonalizowany system, którego pogwałcenie przyczynia się do przenoszenia przekleństwa. Zarówno pozytywne strategie błogosławieństwa, jak i negatywne strategie unikania przyczyniają się do istnienia szeregu rytuałów dnia codziennego. Można wśród nich wymienić: prośby skierowane do Boga (*da'wa*) o zdrowie dla rozmówcy, jego długie życie i dobrostan: „niech Bóg cię błogosławi”, „niech Bóg pomnoży tobie podobnych”. Dla oddalenia niebezpieczeństwa stosuje się formuły ochronne, np. *ba'īd 'annak* ‘z dala od ciebie’ w chwili wspomnienia ryzykownego tematu⁴. Wszechobecność boskiego działania w życiu człowieka jest ciągle poświadczana poprzez odniesienia takie jak wymawianie imienia Boga i takich formuł jak: *basmala* (*bi smi lllāhi r-rahmāni r-rahīm* ‘w imię Boga miłosiernego, litościwego’), *tahlīl* (*lā ilaha illā llāh* ‘jest tylko jeden Bóg’), *ḥamdala* (*al-ḥamdu li llāh* ‘chwała Bogu’), *istiḡfār* (*astaḡfir allāh* ‘niech Bóg uchowa’), *istirḡā'*, (*astirḡi'* ‘zwracam się do Boga’), *ḥawqala* (*lā ḥalw wa lā quwwa illā bi llāh* ‘nie ma większej mocy ponad moc Boga’), *isti'āda* (*a'ūdū bi llāh* ‘uciekam się do Boga’, *'iyādan bi llāh* ‘uciekam się do Boga’, *ma'āda(t) allāh* ‘uciekam się do Boga’, *il-'ūd bi llāh* ‘uciekam się do Boga’), *satr* (*rabbina yustur* ‘niech Bóg zabroni’), *taḥlīya* (*allāh yihallik* ‘niech cię Bóg chroni’), *ḥirāsa* (*rabbina yuḥrusu* ‘niech Bóg go strzeże’), *ḥifz* (*ḥāfīz* ‘chroniący’).

W badanym materiale dominowały strategie pozytywnej grzeczności w rozumieniu teorii B&L, co wiąże się z czynnikami kulturowymi. Znacznie mniej liczne przykłady negatywnej grzeczności w badanym korpusie obejmowały strategie konwencjonalnej pośredniości, okazywanie szacunku, pytania, zabezpieczenia (*hedging*). Jeśli chodzi o pozytywną grzeczność, wyróżnione zostały strategie polegające na okazywaniu rozmówcy uwagi i zainteresowania, wyrażania akceptacji lub współczucia, podkreślania przynależności grupowej, dążenia do zgody lub wzajemności, a także żartu, optymizmu, czy też strategie obdarowywania (dobrami, współczuciem, zrozumieniem, współpracą). Dodatkowo często używana była strategia „dąż do niezgody” opisana przez Abdel Samad⁵.

Specyficzne arabskie metody ochrony „twarzy” obejmują strategie wzmacniające jak: przysięga i zwroty adresatywne oraz odniesienia do Boga takie jak: błogosławieństwo, uciekanie się do Boga, wyrazy ufności w boską opiekę, prośby o modlitwę.

Badanie wykazało istnienie różnic wśród przedstawicieli wyróżnionych grup. W takich sytuacjach jak rozmowa o podróży czy niegroźnych chorobach grupa 1 zazwyczaj sygnalizowała jedynie minimum grzeczności. Z drugiej strony, gdy niebezpieczeństwo było realne, stosowano skonwencjonalizowane formuły, np. wyrażające uciekanie się do Boga lub *basmalę*, pojawiały się również eufemizmy (*hedging*). Grupa ta stosunkowo często omawiała wrażliwe kwestie, np. seksualność. Metody zabezpieczania przed utratą twarzy to np. odwołanie do naukowego lub religijnego stylu, użycie języka angielskiego, motywowane tabuistycznie przełączanie kodów, jak również techniki dyskursywne takie jak racjonalizacja. Szczególnie częste w tej grupie było użycie obraźliwych wyrażen jako skutecznej strategii pozytywnej grzeczności opierającej się na minimalizowaniu niebezpieczeństwa lub podkreślaniu relacji bliskości z rozmówcą.

⁴ Hamady, S. (1960). *Temperament and character of the Arabs*. NY: Twayne Publishers.

⁵ Abdel Samad, F. (1990). *Politeness strategies in spoken British English and spoken Egyptian Arabic. A contrastive Study*. Cairo University: nieopublikowana praca doktorska.

W grupie 2 odniesienia do strachu, nieszczęścia, cierpienia, trudności życiowych pojawiały się przede wszystkim u kobiet; reakcja na nie obejmuje: błogosławieństwo, wezwanie skierowane do Boga i wyrażanie ufności wobec niego, prośby o modlitwę, a także specyficzne użycie formuł ograniczających zagrożenie, przysięg i zwrotów adresatywnych. Błogosławieństwa, *du 'ā'* i inne formuły odnoszące się do Boga wplatanie były spontanicznie w codzienne rozmowy; nie tylko były one wszechobecne, ale również często wzmacniane przez przysięgi, zwroty adresatywne (podkreślające bliskie relacje mówiących, personalizujące wypowiedź), powtórzenia, łamanie maksymy ilości, liczbowe multiplikacje (liczby: 60, 1000). Odniesienia do ciała i seksualności były w tej grupie zakamuflowane, pojawiały się w żartach, wypowiedziach dwuznacznych i jako element strategii niekonwencjonalnej pośredniości. Również tematyka samotności i bólu będących np. rezultatem braku małżeństwa lub rozwodu podejmowana była jedynie w formie żartu lub strategii „dąż do niezgody”. W obliczu choroby mówiący uciekali się do Boga, chwając go jako posiadającego leczące moce (magiczna funkcja języka). W przypadku śmierci, stosowane były strategie mające uśmierzyć ból albo gloryfikujące śmierć; eufemizmy, zwroty minimalizujące.

Najmniejsza liczba konwersacji online pojawiła się w grupie 3. Jej przedstawiciele najchętniej wybierali literacki arabski lub angielski, obydwa uważane za prestiżowe. Wyrazy smutku (częstsze u mężczyzn) traktowane były jako element wizerunku w oparciu o kulturowy wzorzec jednostki romantycznej i wrażliwej. Z drugiej strony w grupie tej pojawiła się względnie mała liczba danych dotyczących strachu. Mówiąc o ciebie, osoby z tej grupy wyrażały negatywne sądy i odwoływały się do obraźliwego języka, co zostało zinterpretowane jako realizacja strategii dystansu. Mówiąc o śmierci lub pocieszając innych po utracie bliskich osoby te używały skomplikowanych stylistycznie i wysokich pod względem rejestru form w języku literackim.

Można wyróżnić grupę specyficznie egipskich / arabskich strategii pragmatycznej odpowiedzi na tabu:

- błogosławieństwo
- przysięga
- modlitwa i *du 'ā'*
- paronomazja
- powtórzenia
- zwroty adresatywne, komplementy, obelgi
- żarty

Celem analizy zjawiska wulgarnego języka przeprowadzone zostało pomocnicze badanie złożone z części ilościowej (ankieta) i jakościowej (pogłębione wywiady). Wśród uczestników znalazło się 60 osób z Kairu i Aleksandrii, którzy, podobnie jak w głównym badaniu, podzieleni zostali na 3 grupy zgodnie z poziomem i trybem otrzymanego wykształcenia (1- wyższe prywatne, 2- wyższe publiczne, 3- średnie lub niższe). Materiał użyty w tym badaniu, składający z przykładów mówionej odmiany języka został zebrany w czasie badań terenowych w 2013 roku. W ankiecie znalazło się 71 wyrażen.

Badanie pokazało iż Egipcjanie kategoryzują obraźliwe wyrażenia na dwa sposoby: jako *'ib* ‘skandaliczne’ (łamające normy w zakresie obyczajowości i seksualności) lub jako *ḥarām* ‘zakazane’ (łamające zasady religijne).

Nieprecyzyjny termin „obraźliwy język” obejmuje: obelgi, dysfemizmy, przekleństwa i wulgarne wykrzyknienia. Wśród obelg pojawiały się przede wszystkim: bazujące na seksualności i

kobiecym honorze (*kuss* ‘cipa’), skierowane do rodziny rozmówcy (*ibn kalb* ‘sukinsyn’), odnoszące się do homoseksualizmu lub podważające męskość rozmówcy (*ḥawal* ‘pedał’), odnoszące się do religii (*anīk dīn ummak* ‘pieprzę religię twojej matki’), porównujące rozmówcę do zwierzęcia: (*gamūsa* ‘krowa’), odnoszące się do cech fizycznych i intelektualnych rozmówcy (*riḥim* ‘chamski’), związane z brudem (*mi‘affin* ‘brudny’), odnoszące się do staropanieństwa (*bayra* ‘stara panna’, lit. ‘zgniła’), związane z moralnością i stylem życia rozmówcy (*baḥṭagi* ‘chuligan’), porównujące rozmówcę do katastrof (*karsa* ‘katastrofa’), rasistowskie (*ibn il-yahūdi* ‘syn Żyda’). Inne kategorie obejmują takie wyrazy jak np.: *ṣaḥḥa* ‘siki’, *aḥḥ* ‘sikać’ (wulgaryzm), *nīk!* ‘pieprzyć!’ (wyrażenie wykrzyknikowe). Wśród przekleństw wyróżniamy oparte na wzorach: *yil‘an/yin‘al* i *gak/gatak*.

Główne kategorie wulgarnej mowy badane tutaj to ciało / seksualność, wydzielinę cielesną, odniesienia do rodziny i przodków, polityka. Wyodrębnione przykłady zostały następnie podzielone na łagodne, średnie i mocne pod względem stopnia wulgarności. Jeśli chodzi o typ łagodny, badanie nie ujawniło istotnych różnic pomiędzy użytkownikami należącymi do poszczególnych grup; powszechnym było kojarzenie ich z mową kobiet. Typ pośredni najczęściej unikany był przez kobiety z grupy 2, w szczególności w obecności osób starszych. Z kolei mocne wyrażenia, jak szczególnie wulgarne *kuss ummak* ‘cipa twojej matki’ albo *ibn il-mitnāka* ‘skurwysyn’, generalnie uznawane są za zakazane. Większość badanych klasyfikowała je jako charakterystyczne dla języka mężczyzn i unikane w obecności kobiet. Mężczyźni w grupie 2 nieco częściej unikali tych wyrażen, co potwierdza słuszność założenia, że grupa 2 jest najbardziej wrażliwa na normy spośród wszystkich trzech badanych grup. Przekleństwa najrzadziej spotykane były w grupie 1, najczęściej zaś w 3. Inaczej niż obelgi i wulgaryzmy, w których warstwa emocjonalna dominuje nad semantyczną, przekleństwa są na ogół wyrażeniami o bogatej semantyce, często wywodzą swoją moc ze złożoności formalnej. Znaczna ich część należy do przestarzałego leksykonu. Przedstawiciele grupy 1 częściej wybierali wyrażenia prostsze, uwypuklające emocjonalny aspekt języka jak np. wysoce odsemantyzowane *aḥḥa!* ‘kurwa!’, *faṣḥ!* ‘pieprzyć!’. Przykłady obelg z odniesieniem do nieheteronormatywności (*ḥawal* lub *‘il* ‘pedał’) zostały ocenione wyjątkowo negatywnie w grupie 1, jednocześnie były częstą strategią łączącą w grupie 3, prawdopodobnie ze względu na rolę przypisywaną „męskości” w tradycyjnym społeczeństwie arabskim, którego wartości są dla tej grupy szczególnie istotne. Różnice były również widoczne w ocenie słów *‘āhira* ‘ prostytutka’ i *mūmis* ‘ prostytutka’ u mężczyzn i kobiet. Kobiety w większości uznały je za wysoce wulgarne, podczas gdy mężczyźni określali je na ogół jako neutralne ze względu na fakt, że są to zapożyczenia z języka literackiego.

Najczęstszymi strategiami eufemistycznymi były: użycie MSA/CA lub języka obcego, metafora i metonimia, modyfikacje warstwy brzmieniowej wyrazu (przebudowanie, skrócenie), elipsa, onomatopeja, odwołanie do mowy dzieci, omówienie, ironia, odwołanie do Koranu oraz specyficznie egipska technika polegająca na użyciu wyrażenia *il-bi ‘īd* ‘daleki’.

Użycie wulgarnej mowy wiąże się z odwołaniem do wielu kategorii konceptualnych, w tym szczególnie często seksualności; symboliczny akt seksualny może być przywołany w funkcji obelgi, ponieważ ustanawia on pewien rodzaj dominacji jednego z rozmówców nad drugim (np. symboliczny akt seksualny z matką rozmówcy stawia mówiącego w pozycji ojca). Jednakże w komunikacji internetowej jest to najbardziej unikany typ wulgarnej mowy, co dotyczy wszystkich grup. Odwołania do niego w badanym materiale występują prawie wyłącznie w języku angielskim.

W badaniu materiału internetowego grupa 1 wykazywała największe skłonności do używania wulgarnej mowy we wszystkich jego odmianach. Przedstawiciele grupy 2 używali znacznie

łagodniejszych wyrażen, choć mocne czasem pojawiały się po angielsku. Najmniejsza liczba tego rodzaju wyrażen pojawiła się u osób należących do grupy 3, jednocześnie były one znacznie łagodniejsze niż w wypadku dwóch pozostałych grup. Również tutaj pojawiła się znaczna różnica pomiędzy użyciem obelżywego języka przez mężczyzny i kobiety. Mężczyźni wykazywali tendencję do użycia mocniejszych wyrażen; jedynie w grupie 1 kobiety używały ich tak samo często jak mężczyźni. Kategoria wyróżniona jako przeklinanie religii *sabb ad-dīn* nie pojawiła się w sposób zauważalny w żadnej z grup. Funkcje wulgarnego języka w CMC można podzielić na: rozładowanie emocji, obelgi, wyrażanie nieuprzejmości, zaznaczanie relacji bliskości, pochwały, wzmocnienie komunikatów.

Podsumowując, próba oceny tabuizacji poszczególnych sfer życia na podstawie wybieranych strategii komunikacyjnych pozwala stwierdzić, że mówienie o cierpieniu i bólu nie wydaje się stanowić tabu w kulturze Egipskiej, podobnie religia czy śmierć, o ile mowa o śmierci w sensie generalnym, a nie konkretnym jej przypadku. Sfera seksualna z kolei jest poddana ścisłemu tabu, w szczególności kobieca seksualność wydaje się być centralnym elementem wokół którego zbudowane jest wartościowanie poszczególnych elementów rzeczywistości.

W badanym materiale liczne były przykłady, w których uwidaczniała się magiczna funkcja języka: błogosławieństwa, przekleństwa (zakładające działanie sił nadprzyrodzonych), powtórzenia i czasem paronomazja, a także użycie liczb (np. wielokrotność 60 albo 1000) jako technik wzmacniających moc błogosławieństw i przekleństw.